

TALABA YOSHLARNU KASBGA TAYYORLASHDA QO'G'IRCHOQ TEATIRING MUHIM O'RNI

Ilmiy rahbar: JDPU katta o'qituvchi

Shukurova H. JDPU Boshlang'ich ta'lim

fakulteti 2-bosqich 815-21(206)- guruh

talabasi Ne'matova Madinabonu

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'qish darsini tashkil etishda hikoya va ertaklarni sahnalashtirishda qo'g'irchoq teatirining muhim jihatlari haqida keng to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Mustaqilligimizning, qadriyat, qo'g'irchoq teatr, ruhiy-ma'naviy, litsenziya, "Risolai qo'g'irchoq", "shayton o'yin", Husan Voiz Koshfiy, drama, milodiy, dramaturg, "Zumrad va Qimmat".

Mustaqilligimizning urf-odat va an'alarimizning jamiyatning birlashtiruvchi imkoniyatlardan to'liqroq foydalanish uchun keng yo'l ochdi. Kattalarga hurmat, o'zaro hamkorlik, farzandlarning taqdiri va kelajagi uchun qayg'urish, ularga g'amxo'rlik qilish hamisha oilaviy qadriyatlarining va udumlarning asosiy qadriyatlari bo'lib kelgan.

Qadriyat shaxs irodasi, harakat me'yori, aqli yetukligini to'ldiradi. Bu esa o'z navbatida, burch bilan xohish o'rtasidagi tavofutlarini anglab yerishishga yordam beradi. Natijada milliy qadriyatlar, tarbiyalarning rivojlanishi, muayyan jamiyatdagi shaxs kamolotining belgisi bo'lib, ijtimoiy tadbirlarda bo'lgan munosabatda yaqqol ko'rinadi.

Ana shunday qadriyatlarni shakillantirishda qo'g'irchoq teatirining muhim o'rni bor. Qo'g'irchoq teatiri haqidagi ma'lumotlar esa boshlang'ich ta'lim fakultetida "Boshlang'ich sinflarda adabiy-nazariy tushunchalarni shakillantirish" metodikasi tanlov fani orqali o'rgatiladi. Ushbu fanda nafaqat qo'g'irchoq teatiri haqida talabalarga ma'lumot berish, balki ertak hikoya janrlarini o'qitishda amaliy jihatdan ularga nisbatan tayyorlash juda katta ahamiyatga ega

Qo'g'irchoq teatiri kecha yoki bugun paydo bo'lgan san'at turi emas. Uning tarixi bir necha ming yilliklarga borib taqaladi. U o'zimizning murakkab jivojlanish yo'lida ulkan voqealarga guvoh bo'ldi. O'tgan har bir davr uning taraqqiyotida o'z muhrini qoldirdi. Bu tabiiy, har qanday teatr - bu davr mahsuli. Davr qaysi mafkura, qaysi g'oyani ilgari sursa san'atda ham shu aks ettiriladu, nimaiki qaralsa, undan voz kechishga undaydi. Biroq barcha

zamonlarda qo'g'irchoq teatri o'zining xalqchil ruhini, mo'jizaviy qudratini va tarbiyaviy ahamiyatini yo'qotgani yo'q. U hamisha o'zidan katta mashtabdagi voqeliklar, umuminsoniy, falsafiy g'oyalarnu mujassam qilishga intilgab. Qo'g'irchoq teatri aktyorlari barcha davrlarda o'z san'atini saqlab qolishga uni tushunmaydigan insonlardan pana tutishga va avlodlarga bor jozibasi bilan yetkazishga harakat qilib kelganlar. Masxarabozlar, aktyorlar xullas tomosha san'atining ishtirokchilari quvilgan, badarg'a qilingan, ayovsiz savalangan vaqtlarda qog'irchoq teatri ijodkorlari bu og'ir qismatdan omon qoldi.

Din peshvolari nazarida yaxshilik, ruhiy-ma'naviy poklikka va itoatkorlikka chorlaydigan ijrochilarning hayot tumoriga, hozirgi zamon tili bilan aytganda mustaqil faoliyat yuritishga huquq beradigan litsenziyaga aylandi. "Ulamo qo'g'irchoq o'yinini bir marta ko'rish uchun mumkin, dep fatvo berdi va buni quyidagicha izohlaydi: "Qo'g'irchoq bu teshikdan chiqib bur jilva qilib ikkinchi teshikka kiradi. Odam hamma onadan tug'ilib dunyoga kelib olam ichra bir jilva qilib oxiri go'rga kiradi. Shuning uchun bu o'yinni bir ko'rsa, ikki marta ko'rib bo'lmaydi.

Zeroki, bu shayton chiqargan o'yinni ikki marta ko'rgan odam iymondan ayriladi". Biroq vaqt o'tishi bilan undagi talablarga amal qilmay, din peshvolari, amaldorlar, davlat rahbarlari, tanqid ostiga olingan. Qolaversa, og'zaki dramaturguiyaga asoslangan an'anaviy teatrdagi belgilangan talablar va qat'iy qonunlarga bo'ysinish hamisha ham oson bo'lmaydi. Shu tufayli qo'g'irchoq teatri aktyorlari risolasida ta'kidlangan passivlik, tarki dunyo qilish va so'fizimni emas, balki optimistlik, hayotini sevisish va undan bahra olish tamoillari ilgari surishgan. Biz yuqorida an'anaviy teatr aktiyorlarining tomoshadagi o'rni xususida to'xtaldik, uning ijrosidagi o'ziga xosliklarni belgilashga imkon qadar urinib ko'rdik. Qo'g'irchoq teatri ijrochilarining ijodiy yo'li, ruhiy-ma'naviy dunyosi va qalb kechibnmalari xususida alohida to'xtalib o'tishni joiz topdik. Boisi, bu chindanam iborat bo'larli, boy tarixga va bugungi kun aktyorlari uchun na'muna bo'la oladigan kata maktabdir. Qo'g'irchoqqa jon kiritish – bu san'at. Biroq hamma davrlarda bu ijobiy qabul qilinmagan.

Biroq o'z yo'lini dadil davom ettirgan qog'irchoq teatri o'z sohasida falsafiy, diniy ta'lim unsurlarini birlashtira oladi. Ma'lumki "Risolai qo'g'irchoq" da qo'g'irchoq teatirining paydo bo'lish hususida ajoyib bir rivoyat uchraydi. Unda bu san'at turiga

“shayton o’yin” deb ta’rif berildi. Uning ijrochiligidagi mo’jizani oddiy inson o’z qo’li bilan yarata olishiga ishona olmaydi. Go’yo bu qudrat faqat sehr-jodu yordamida erishish mumkin. Ammo o’z davrining yetuk olimlari bu ga’royib hodisaga o’zgacha talqinda munosabat bildiradi. Bu o’rinda mashxur tarixchi, olim Husayn Voiz Koshfiyning qog’irchoq teatri o’yini to’g’risidagi fikrlar biz uchun qimmatlidir. “Biz lavh (o’yinchilari ma’nosida- M. Q) hangomasida hozir bo’ldim boshqa chodir tortib va undabn ikki surat torib va undan ikki surat ko’rsatib o’tirgan shaxsni ko’rdim. U gohi erkak ovozi bilan bir surat tilida javob berar gohi boshqa surat tilida qizning ingichgka va nozik ovozi bilan javob berardi. Holatni o’zgartmasdan so’zlarni chunon aytardiki har xil ovozda aytilgan savol-javoblarni eshitish uchun mumkin edi. Bu hammasi chodir ichidagi kishidagi qavli (so’zi va harakati) ediki men bunga muttavajjib bo’ldim. Agar biror kimsa deb yozadi fikrlarini davom ettirib yaxshi o’ylab ko’rsa biladiki bu bir necha harakatsiz va bequdrat tili vaqo’li yo’q mu’shabid amali bilan go’yo notiq va mutaharlikdir. Ko’rinib turibdiki, Koshifiy qo’g’irchoq teatri san’ati tomoshabunlari ko’p bor kuzatga. Uning so’zlariga qarab anglash mumkinki, qo’g’irchoq teatri aktyori va uning harakat va nutq uyg’unligi borasidagi yutuqlari anchayin sezilarli bo’lgan Qog’irchoq xarakteri, jinsi va tashqi ko’rinishiga qarab alohida ovoz ohangi topilgan hamda bu tomoshabinga aniq tushunarli va badiiy uslubda yetkazib berilgan. Qolaversa, kashfiyotdek o’z zamonasining ilg’or ziyolui kishisini hayratga sololgan ekan, demakki o’rta asrlardagi qo’g’irchoq san’ati ijrochiligi haqiqatdan ham yuksak saviyada bo’lgan.

Qo’g’irchoq teatri o’quvchilar uchun juda qiziqarli sevib tomosha qiladigan sahna asarlaridir. Shu o’rinda dramatik asarlarni o’rni va ahamiyati haqida suhbatlashsak.

Drama (yunoncha drama- harakat) badiiy adabiyotining 3 asosiy turidan biri (epos, lirika bilan bir qatorda). Drama teatrga ham taaluqli. Syujetlilik, harakatlarining ziddiyatiga asoslanishning o’ziga xos xususiyatidir. Ijtimoiy muammolarni aks ettiruvchi drammatik ziddiyatlar qahramonlarning xatti harakatlarida, avvalo dialog va monologlarda ifodalandi. Drama matni ko’rishga, shuningdek, eshitishga mo’ljallanadi; sahnaviy makon, zamon va teatr texnikasi (mizansesenarlar qurilishi) imkoniyatlariga ham muvofiq keladi. Drama adabiy asar sifatida aktyor, rejissyor tomonidan sahnada o’z talqinini topadi. Drama tufayli teatr san’at yuzaga kelgan va u kino san’ati uchun ham asos bo’lgan.

Qo'g'irchoq teatri – teatr san'ati turi, chodir ichida yoki parda ortida yashiringan aktyor qog'ichoqbozlar tomonidan harakatga keltirib ko'rsatiladigan qog'irchoqlar tomoshasi. Qo'g'irchoqlarning turi, boshqarish tizimi va kata-kichikligi bilan bog'liq holda xilma xil shakllari yuzaga kelgan. Milodiy an'analar, shart sharoit, dramaturgik va sahnaviy maqsadlar ham qo'g'irchoq teatri tomoshalarining shakli va mazmuniga ta'sir ko'rsatadai. Inson xarakteri, jamiyat hayotini yorqin va umumlashnma tarzida aks ettirish, majoz, sahnaviy bo'rtitirma qo'g'irchoq teatrdan satirik hamda qahramonlik yo'nalishlar qaror topishi ta'minlagan. Qog'irchoq teatri tabiatni ilohiylashtirish kabi marosimlarga borib taqaladi. Geradod, Ksenofont, Aristotel, Goratsiy, Avreliy va boshqalaraning ma'lumotlari bo'yicha 5-6-asrlardayoq qo'g'irchoq teatri paydo bo'lgan. Sharqda barcha shakllari mavjud bo'lgan, biroq shundan soya teatri keng tarqalgan. Indoneziyada 11-12-asrlarda similar bilan boshqaradigan qog'irchoq tomoshalari bo'lgan. Sharqda ham qo'g'irchoq teatrining an'anaviy turlari va shakllari yashab keladi. G'arb mamlakatlarida esa 19-asrlardan boshlab xalq qo'g'irchoq teatri inqirozga uchrab, uning o'rnida yangi tipdagi, yozma drama asosida ish olib boruvchi havaskorlik va yarim professional truppalar maydonga kela boshladi. 20-asr boshida Rossiyadagi xalq qo'g'irchoq teatri davr talablariga javob berolmay qoldi. Biroq uning an'analari, tajribasi yangi shakldagi qog'irchoq teatrining yaratilishida muhim ahamiyat kasb etdi.

Avval aytganimizdek, dramaning tasvir predmeti- harakat, u obyektning plastik obrazini yaratadi, drama subyekt- ijodkor shaxsi ham obyekt singdirib yuboriladi. Agar bular dramaning turga xos belgilovchi xususiyati bo'lsa, dramatik asarning qurilishi, poetik o'ziga xosligini belgilovchi eng muhim xususiyat uning sahna uchun yaratilishidir. Ya'ni sahnaga mo'ljallab yozilgan asar ijroni ham ko'zda tutishi zarur bo'ladi. Shunga ko'ra, dramadagi harakat sujet voqealari makon va zamonda cheklangan bo'ladi. Ijro vaqtiga sig'ish uchun asarning keskin konflikt asosida shiddat bilan rivojlanuvchi sujet qurilishi taqozo qilinadi. Ravshanki, bu xil sujetning rivojlanish vaqti ham chegaralangan, shu sababli ham sujet voqealari sabab natija munosabatlari asosida konsenratsiyalanadi. Voqealar orasidagi sabab natija munosabati esa ularning makoniy va zamoniy jihatlarida yaqin bo'lishini taqozo qiladi. Dramaturg asarni yaratish jarayonidayoq uning sujet voqealari ijro vaqtiga sig'ishi masalasida qayg'urishi darkordir. Shunga ko'ra dramatik

asarda sujet voqealarining keskin konfliktlari asosida shiddat bilan rivojlanish zaruratga aylanibdi. Bundan tashqari, dramatik asardagi sujet voqealari yuz beradigan makon ham cheklangan, voqealar sahnada shartli qayta yaratish mumkin bo‘lgan makonda kechadi. Boz ustiga, harakat makoni o‘zgarishlar jihatidan ham cheklangan. Ya‘ni dramatik asar voqealari ko‘pi bilan 4-5 joyda kechishi mumkin.

Sahnaga mo‘ljallangan asarlar jamlanmasiga dramatik asarlarning barcha turlarini kiritish mumkin. Sahnaga asarlariga qo‘g‘irchoq teatri yaqqol misol bo‘ladi. Behbudiyning “Padarkusht” dramasi sahnada namoish etiladi. Padarkush ota qotili deganidir. Bu asarda o‘sha davrning ilmiy ziyoli kishilari hamda bilimsiz, kaltafahm insonlarning farzand tarbiyasidagi o‘rni va ahamiyatini ko‘rishimiz mumkin. Bilimsiz kishilar farzandini ham kitob o‘qimay turib, bilim olmay turib ham boylikka ega bo‘lishini aytadi, ammo bilimli, ziyoli kishilar bunday yo‘l bilan uzoqqa bormasliklarini, kitob o‘qimay turib hech narsaga erisholmasligini takidlaydi. Oxir oqibat ilmsiz kishi o‘z bolasining jamiyatda, xalq orasida o‘z o‘rnini topolmasligiga, shuningdek o‘zining o‘limi sababchisi bo‘lishiga erisholdi xolos. Bu bilan kaltafahm boy o‘z oyog‘iga o‘zi bolta urib qo‘ydi. Shunday ekan, sahnada ijro etiladigan asarlar bola tarbiyasida juda katta ahamiyatga ega ekanligini anglashimiz mumkin. Oddiygina sahnada ijro etiladigan “Zumrad va Qimmat” qo‘g‘irchoq teatri shaklida namoyon bo‘lganida o‘quvchilar uchun juda katta tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Zumradning yaxshi hislatlarini o‘zlarida aks ettirishga, Qimmatning salbiy illatlarini o‘zlaridan yo‘q qilishga harakat qilishadi. Sahnaga mo‘ljallangan asarlar kichik yoshdagi o‘quvchilar uchun juda muhim hamda ahamiyatlidir.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, bolalar dunyosini yanada boyitish uchun bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari qo‘g‘irchoq teatri bilan ishlash san’atini ham egallashlari yanada shu sohada mohir ustoz bo‘lishlarini ta’minlaydi deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Adabiy tur va janrlar. Uch jildlik. Toshkent “Fan” nashriyoti, 1999-yil.
2. S. Matchonov, X. G‘ulomova, T. Xolboyeva “ona tili o‘qitish metodikasi”
“Ishonchli hamkor” Toshkent 2021-yil

3. Daminov S, Ubaydullayev H, Axmedov Q, “Adabiyot o’qitish metodikasi”

Toshkent “O’qituvchi” 1997-yil

